
מספרות המחקר

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. א (תשס"א), חוברת ג (סו), pp. 412-420

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70040913>

Accessed: 28/11/2011 07:55

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

לשאול לא רק לגבי העבר אלא גם לגבי בני אדם בכל עת: גם אם האלימות הנוצרית נבעה מפחדים, האם פחדים הם הסבר מספיק לאלימות? האם היסטוריה של ההמון מנקה מאחריות את המנהיגות או את מנגנוני המשפט? האם ההמון הוא יצור מונוליטי, הנשלט בידי דחפים לא רציונליים, או שמדובר בקיבוץ של בני אדם בודדים, בעלי אפשרות בחירה? האלימות, אנו למדים, היא אפשרות זמינה אך לא כורח המציאות. יתר על כן, לרע יש מחוללים והוא לעולם איננו בלתי נמנע. סיפור עלילת לחם הקודש שייך לימי הביניים, אך לקחיו יפים לכל חברה אנושית באשר היא. 'בכל החברות קיימת היכולת לפתח מנגנוני רדיפה ולקיים אמצעים תרבותיים של בידול' (עמ' 194). שפה אלימה גוררת כמעט תמיד מעשים אלימים, 'שכן מלים אף פעם אינן 'רק מלים'.

אורה לימור

מכיוון שהמו"לים מפיקים ספרים הרבה, חייב הסופר להמציא לספרו שם שיקדם את הפצתו. הצירוף המשולש החזק 'קונסטרוקציה, זהויות ומודרניות' בכותרתו הראשית של הספר נועד לצורך זה, בעיקר בחברה האמריקנית ובחברה היהודית-האמריקנית, שנושא הזהות הקולקטיבית נידון בהן פנים ואחור. ואכן, במהלך הספר המחבר עוסק בעקביות, כפי שיתברר להלן, במושג הזהות, תוך שהוא מייחד דיון שיטתי מועט יחסית למושג הקונסטרוקציה ומקום שולי למושג המודרניות. כותרת המשנה של הספר מלמדת במה מדובר באמת, אם כי גם לצורך זה הכותרת רחבה בהרבה מנשוא העניין – ההתארגנויות היהודיות בקרב חבורות הסטודנטים, לא הסטודנטים היהודים ולא פעילותם שמעבר להתארגנויות אלה.

מטרת הספר 'לבחון את הזהויות של סטודנטים יהודים בגרמניה במאה הי"ט', שהרי אלה 'הגדירו מחדש את המשמעות של להיות יהודי' (עמ' 10). ההנחה שהמחבר מבקש להוכיח היא שיש יותר מזהות יהודית אחת ומדובר ב'תהליך של הבניית זהות' (עמ' 13), תהליך שאינו מאפשר לזהות לקפוא על שמריה. יתר על כן, המחבר מדגיש חוזר והדגש, שהוא חותר לסלק את השכבות של הזיכרון ההיסטורי המכסות על המסקנה, שההיסטוריה של יהדות גרמניה במאה הי"ט (ולצורך העניין – עד מלחמת העולם הראשונה) אינה נשלטת על ידי אפליה ואנטישמיות, והחיפוש אחר זהות יהודית לא היה בעיקר תגובה על האנטישמיות. 'אפשר היה להיות יהודי בתנאים של חציצה חברתית בלי לאפשר לאנטישמיות להפוך למוקד הזהות' (עמ' 139). זו מסקנה חשובה, ששכרה שקול כנגד כל אותם המרכיבים שבספר המעלים עליהם את חצי הביקורת.

לספר שלושה חלקים ושישה פרקים. בחלק הראשון המחבר עוסק בקשר שבין חינוך לזהות בעידן המודרני ובסטודנטים היהודים בתקופה שלפני איחוד גרמניה. בחלק השני מוצגת 'השאלה היהודית בהתהוותה', והתוצאה המתבקשת ממנה – ביצירת ארגוני סטודנטים יהודים בתקופת הרייך השני. החלק השלישי עוסק בהתארגנויות הסטודנטים היהודיות השונות עד ערב מלחמת העולם הראשונה, הן הקורפורטיביות הן אלה שאינן קורפורטיביות.

הסטודנטים היהודים בגרמניה אינם טריטוריה בלתי נודעת בהיסטוריוגרפיה. הגדיל לעסוק בנושא נורברט קמפה (Kampe), וגם כתב העת 'ציון' הקדיש מאמר לנושא זה.¹ חידושו של המחבר, מעבר להדגשת מרכזיותו של מושג הזהות היהודית, הוא ביצירת תמונת-על העוסקת במאה שנים (1815–1914). בחלק השלישי הוא השתמש לשם כך בזיכרונות של יהודים, השמורים בעיקר בארכיון ליאו בק ובארכיון הציוני המרכזי. זיכרונות אלה, שקצתם נתפרסמו בקובץ שבעריכת מוניקה ריכרץ,² הם אכן מקור ראוי לבחינה, בעיקר בעזרת טכניקות של פרשנות שהתפתחו עקב הקרבה שנוצרה בין מקצועות הספרות, ההיסטוריה והאנתרופולוגיה. הנושאים שהמחבר מאיר בעזרת הזיכרונות הללו הם הרקע החברתי-התרבותי של הסטודנטים, החשיבות של המקום והזמן בפעילות הסטודנטים, יצירת החבורה,

1 מ' צימרמן, 'השפעת הלאומיות הגרמנית על הלאומיות היהודית – ארגוני הסטודנטים היהודים בגרמניה בראשית המאה העשרים', ציון, מה (תש"ם), עמ' 299–326.

2 מ' ריכרץ (עורכת), אורחים על תנאי. יהודי גרמניה – פרקי זכרונות 1780–1945, ירושלים 1993.

החיפוש אחר ה־Bildung, מקומן של הסטודנטיות, סטודנטים דתיים, הצמיחה של הציונות בקרב הסטודנטים, ומלחמת המילים וההגדרות שבין ציונים ללא־ציונים. אם אכן מספר מוגבל (גם משיקולי המחבר) של זיכרונות יכול להחליף גישה פרוסופוגרפית או להיחשב כמדגם מייצג – על כך אין המחבר מציע תשובה.

כבר בהגדרת המתאר הכרונולוגי מוצא עצמו הספר, כמחקרים אחרים, מתמודד עם קושי. יתר על כן, מאה השנים הללו יוצרות קושי כפול. ראשית – כיצד להגדיר את הטריטוריה הקרויה גרמניה, שהרי הרייך הגרמני קם רק ב־1871. שנית – כיצד להגיע לנתונים על התקופה שלפני הקיסרות. על הקושי הראשון התגבר המחבר בדרך המאפיינת רבים מן העוסקים בחקר תולדות גרמניה. הוא אינו מתייחס לטריטוריה של 'הברית הגרמנית' בין השנים 1815–1870 (או 1867), שהן גרמניה של אז, אלא רק לשטח שאחר כך היה כלול ברייך, דהיינו 'גרמניה הקטנה'. בכך הוא מוציא את שטחי אוסטריה ובוהמיה מן התמונה, גם בתקופה שבה הם היו חלק מן המושג הפוליטי – לא רק התרבותי – הקרוי גרמניה. ובאשר לקושי השני, המחבר מודה (עמ' 55) שקיים חוסר מידע לגבי ההרכב החברתי ולגבי תפיסתם העצמית של הסטודנטים לפני איחוד גרמניה. כך נוצרים בספר שני חלקים שאינם מאוזנים, זה העוסק בתקופה שעד 1871, ובו נתונים סטטיסטיים בסיסיים ולא נתונים אחרים, וזה העוסק בתקופה שאחר כך, הדל בנתונים סטטיסטיים אך עתיר במקורות אחרים. כותרת הספר רומזת בעיקר לתכנים שבחלק השני.

החתירה המבורכת של המחבר לגלות יותר מזהות יהודית אחת מותירה בקורא את התחושה שהוא יודע גם יודע מהי הזהות היהודית האחת והאמיתית. הוא מבקר למשל את אחד הסטודנטים, שהוא מצטט מדבריו, על כך שאינו מכיר בשפה לאומית של יהודים. הוא, המחבר, משוכנע שהידיש היא השפה הלאומית הזאת (עמ' 175), גם בשעה שהיא בוודאי לא היתה רלוונטית עוד ליהודי גרמניה. האמירה הבאה על איגודי הסטודנטים היהודיים־האורתודוקסיים מסגירה את הגדרתו ביחס ליהודים: הם 'דחו את הנוסחאות ה־de-Judaized של זהות יהודית שהתקבלו במהלך המאה ה־19' (עמ' 153). משמע, זהות יהודית היא זהות יהודית־דתית־אורתודוקסית. אם זו נקודת המוצא, קשה יהיה לגלות פתיחות לאלטרנטיבות של הגדרת היהודי. וגם כאשר המחבר חורג מן ההגדרה הדתית המצמצמת הזאת ומדגיש את הלאומיות ואף את המוצא, הוא מתעלם ברוב חסד מן היסוד הגזעני שהשתרש בהגדרת היהודי מעצם ישיבת היהודים (והסטודנטים) בתוך עמם הגרמני.

לצורך הבחינה שבמוקד הספר צורמת גם ההנגדה הגורפת שיוצר המחבר בין היהדות למושג מונוליתי והומוגני הקרוי 'גרמניות' (Deutschum). המשפט הבא מעיד על ראייה חד ממדית ושטחית של נושא זה: 'מכל מקום, כל ארגוני הסטודנטים היהודיים היו ספוגים די והותר במאפיינים גרמניים כדי לתפקד כמו הסטודנטים הגרמנים' (עמ' 169). ההנחה החבייה כאן היא כי קיימת דיכוטומיה, לפחות לכאורה, בין מאפיינים יהודיים לגרמניים. על רקע זה המחבר מתפעל מכך שהמאפיינים הגרמניים – השפה, הביגוד וכיוצא באלה – כבר נרכשו בתקופת הרייך בסוף המאה ה־19. והרי כבר עזריאל שוחט הראה שהגשרים נוצרו עוד במאה ה־18, והתמונה הדיכוטומית של 'יהדות' מול 'גרמניות' שגויה גם ביחס לתקופה זו. כך, למשל, האם הביקור באופרה הוא מאפיין 'גרמני' או 'יהודי'? יתר על כן, האם סטודנט הוא מאפיין 'גרמני' או 'יהודי'? אם נוכחותם של יהודים באוכלוסיית הסטודנטים גדולה פי שבעה ממספרם באוכלוסייה כולה, האם אין הזוהות הסטודנטאית, על פי התפיסה הדיכוטומית הזאת, יותר יהודית מגרמנית? המחקר היום אינו מסתמך עוד על דמות האסימילציה החד־כיוונית

כדי להסביר את ההתנהגות של מיעוטים ושל קבוצות רוב, גם אם מדובר בהיסטוריה של יהודי גרמניה.

וקיים קושי נוסף ביחס למה שנקרא 'גרמניות' בוויכוח של הימים ההם. מונח זה תיאר בעצם רק את תרבותה של הבורגנות המלומדת הגרמנית ולא את זו של כלל הגרמנים. ויותר מכך, גרמניה היא פדרציה של מדינות ושל תרבויות, והאסימילציה המתרחשת בה אינה רק במסגרת המושג הערטילאי והגורף 'גרמניות', אלא גם במערכות המקומיות והרגיונליות. והנה, גם כאשר המחבר מדבר על חשיבות ה'מקום' (בפרק החמישי), אין הוא דן ביחס שבין 'גרמניות' ובין לוקליות. אמנם, ככל שמדובר בזהויות לאומיות, ההנגדה הרלוונטית היא זו שבין לאומיות יהודית לגרמנית. ואולם, ככל שמדובר בתקופה שלפני איחוד גרמניה, ובמידה לא קטנה גם אחר כך, הזהויות ההיסטוריות הישנות, המקומיות, היו מסגרות התייחסות חשובות לא פחות. והרי המחקר שלפנינו שאף מראש אל רבי-אנפיות של הזהויות הקיבוציות. יתר על כן, אפילו אם מדובר בזהות לאומית, או בזהותם הקיבוצית של סטודנטים ציונים, ההנגדה בין לאומיות יהודית לגרמנית אין פירושה הפניית עורף לאזרחות הגרמנית ולנאמנות לה (עמ' 109). גם הסטודנטים הציונים הדגישו את נאמנותם למדינה הגרמנית; ואכן, כשפרצה מלחמת העולם הראשונה התנדבו רובם לצבא הגרמני.

ההתמקדות בנושא הסטודנטים הוליד את המחבר לעתים לטשטוש מגמות ההתפתחות הרחבות יותר ודווקא במקומות מרכזיים. מצד אחד, המחבר מקדים הקדמות חשובות על החינוך והתרבות בגרמניה, על 'חכמת ישראל' ועל מנהגי ההתאגדות הסטודנטאליית בגרמניה ועוד כהנה וכהנה. מצד אחר, כשהוא מגיע לעימות בין האיגודים הסטודנטאליים היהודיים הציוניים ללא-ציוניים, הוא ממעיט בהתייחסות לגופים הגדולים – האגודה המרכזית של אזרחים גרמנים בני דת משה וההתאחדות הציונית. והלא איגודי הסטודנטים פעלו במסגרתן ובהשראתן.

לאור המקום המרכזי שתפס הסטודנט בגרמניה, כתופעה חברתית ותרבותית, המחקר שלפנינו ראוי בהחלט להערכה, כי הוא מסייע בהבנת הדינמיקה של זהות יהודית בפרט ושל זהות קבוצתית בכלל. ערכו של הספר חורג מעבר להארה של מגזר צר וספציפי בהיסטוריה של הנושא הנקרא בדרך כלל 'האסימילציה של היהודים'.

משה צימרמן

נעמה שפי, גרמנית בעברית: תרגומים מגרמנית ביישוב העברי 1882–1948, יד יצחק בן-צבי ומכון ליאו בק, ירושלים תשנ"ח, 295 עמ'

ספרה של נעמה שפי הוא כלי המחזיק שלוש ברכות. המחקר שביסודו משתייך לשלושה תחומים שראוי להבחין ביניהם: (א) ביבליוגרפיה ביקורתית של תרגומים מגרמנית לעברית; (ב) היסטוריה חברתית-תרבותית של יהודי מרכז אירופה ומזרחתה ושל היישוב העברי בארץ ישראל; (ג) חקר ההתקבלות של טקסטים חוצי-תרבות וחוצי-לשון. בכל אחד מן השדות ההיסטוריוגרפיים האלה מציע הספר – לרבות הנספח הביבליוגרפי בן שבעים העמודים שבסופו – תובנות חשובות.

'גרמנית בעברית' הוא בראש ובראשונה מחקר-אורך מקיף של מצאי החיבורים הגרמניים בתרגום עברי בין השנים 1882–1948. הוא נוסף אפוא למדף שלמרבח הצער אינו גדוש יתר על המידה של מחקרים שדנו בהשפעה הגרמנית על התרבות, הלשון והספרות העברית (גדעון טורי, שמעון זנדבנק, נורית גרץ, ועבודתו הסקירתית של יואב גלבר), ובניתוח ביבליוגרפי של תרגומים ושל השפעות בפרקי זמן מוגדרים (איטה שדלצקי, ניצה בן-ארי). חדשנותו של החיבור שלפנינו היא קודם כל בהקפו: שפי מציעה 'אוסף ביבליוגרפי מלא שיאפשר לנתח את התמונה המלאה של היחס היהודי-העברי לספרות הגרמנית' (עמ' 6).

האוסף מרשים, גם אם אינו מלא. שפי ערכה רשימה של שבע מאות שמונים וארבעה ספרים שתורגמו מגרמנית לעברית ונתפרסמו למן 1787, וכן רשימה של חמש מאות ושלושה-עשר קטעי ספרות ופובליציסטיקה שראו אור בקבצים ובכתבי עת למן 1806. מכיוון שחלק הארי של התרגומים נעשה לאחר 1882, רוב רשימות הביקורת והעיון בספרות המתורגמת מגרמנית נכתבו ברבע השני של המאה העשרים, בחרה שפי למקד את מחקרה בשנים 1882–1948, שנות הציונות שבטרם-מדינה. תקופת המחקר חופפת את שנות החלום על הסימביוזה היהודית-הגרמנית ושבירונן, אף שהתאריכים לקוחים מתולדות הציונות ולא מתולדות יהודי גרמניה. בחירה זו מוצדקת גם בשל קביעתה של שפי, שיהודים ממזרח אירופה, ולא 'ייקים', הם סוכני התיווך העיקריים של ספרות גרמנית בארץ ישראל.

לא במקרה מודגשים כאן עקרונות התיקוף שהנחו את כתיבת הספר. כמו במחקרי התקבלות רבים אחרים, העיקר חבוי בפרטים. במקרה שלפנינו יש ערך מכריע לתאריכים. על כן יש חשיבות גדולה, מתודולוגית אבל גם דרמטורגית, בהכרעותיה של שפי בדבר פריודיזציה. אף שהמחקר גופו מתמקד בשישים וארבע שנות ציונות טרם קום המדינה, טוב עשתה המחברת שהרחיקה את עדותה ופתחה את רשימת המצאי הביבליוגרפית כבר בשנת 1787, עם הופעת 'פעדאן' הוא ספר השארת הנפש' למשה מנדלסון, בתרגום ישי בער, שיצא לאור בדפוס חינוך נערים בברלין. וטוב עשתה שסיימה ב'אפילוג וסיכום' על חיידושו המהוסס של מפעל התרגום מגרמנית לעברית למן ראשית שנות השבעים. 'ראשיתו של פיוס עם התרבות הגרמנית', קוראת שפי להרקתם הזוהירה משפת הרוצחים אל שפת הקרבנות של היינריך בל, גינתר גראס וזיגפריד לניץ, ועמם הרמן הסה. ואולם, היא גם מדגישה, בין השאר בהשראת מחקרה החדש על התקבלותו של וגנר בישראל, שיחסיה המשוקמים של העברית עם הספרות הגרמנית החדשה הם (ואולי: עודם) אנומליים, מאולצים, רגשיים.

למן הזמן שבו מלאו מאה שנים לערך לתרגום מנדלסון, ועד כשלושים שנה לפני תרגומי בל וגראס, חל עידן הפלאות היהודי-הגרמני: היו אלה שנות תפארת של תרגום והתקבלות, שבהן זכו

קוראי עברית לשבעה נוסחים עבריים של 'תולדות היהודים' להיינריך צבי גרץ, ולעשרה תרגומים שונים של 'פאוסט' לגתה, וילדיהם נהנו משלושה 'מקס ומוריץ' בלבוש עברי. השנים האלה חלפו לבלי שוב, ושחזורן הוא תרומה מרכזית לקימומו של דבר-מה ההולך ואובד בויכרון הקולקטיבי הישראלי העמוס והמתדלדל. הדבר הנשכח הזה הוא סך כל טביעות אצבעותיה של גרמניה הקדם-נאצית, גרמניה היהודית והלא-יהודית כאחת, על התרבות העברית-הישראלית בשנות עיצובה המכריעות.

ההתחלה היתה איטית. רק בשנת 1794 ניתוספו ל'פיידון' העברי החדש גם איגרותיו של מנדלסון, שיצאו לאור בעברית אצל אנטון שמיד בווינה. ובשנים 1807 ו-1811 נוספו שני ספרים של יואכים היינריך קמפה, האחד באלטונה והאחר בוורשה; לראשונה תורגם לעברית חיבור של מחבר נוצרי-גרמני בן הזמן, איש השכלה מובהק ומחבר ספרי הרפתקה. מנדלסון וקמפה הם אפוא שני האקורדים הראשונים והאיטיים של סימפוניה עשירה וסוערת וטרגית. המשכיל היהודי מברלין המתבונן בתרבות יוון והפדגוג הגרמני בעל 'המסע לארץ חדשה', שני חוצי הגבולות הללו, רובינזונים של הנאורות המאוחרת, הם ראשונים המפליגים אל מרחבי השפה המתעוררת לחיים.

בצדק מציינת שפי, כי 'לכל אורך הדרך עמדו אפוא נסיבות אידאולוגיות לאומיות מאחורי בחירת הספרים לתרגום' (עמ' 9). מחקרי השפעה אחרים, למשל אלה המתמקדים בבריטניה ובארצות הברית, או בהשפעות של תרבות צרפת באירופה במאות ה'ח-ה'י"ט, מייחסים משקל ניכר להעדר תרבותיות, אם כי לא דווקא ממסדיות-לאומיות, בבחירת החומרים המועמדים להעברה בין-תרבותית. שיקולים מסחריים 'טהורים' מעולם לא קבעו לבדם את מהלכי המורכבים והמופלאים של שוק הספרים הבינלאומי והבין-תרבותי. עד בוא הציונות נועדו התרגומים מגרמנית לעברית לשרת את מגמות ההשכלה היהודית, הן מצד ייצוגה של ספרות יהודית-משכילית הן מצד הרקתם לעברית של קלסיקה גרמנית ושל ספרי עיון ומחקר נבחרים. בתקופה הציונית המוקדמת, ששפי תוחמת לשנים 1882-1927, ניכרת מגמה לתרגם ספרות התומכת ב'קריאה לתחיית הלאום היהודי ולשנו'. מכאן יוכלו לצמוח מחקרים עתידיים, שספרה של שפי יספק להם תשתית ביבליוגרפית, בדבר תפקידה של מסורת הלאומיות הגרמנית – הן כחלוצת עידן ההצדקה של פוליטיקת זהות-עם וזהות לשונית-ספרותית, הן ביחס למקומה של גרמניה כמודל מוקדם לציונות ביצירת החברה החדשה. בתקופה השלישית שהספר דן בה, 1927-1948, היתה משימתם העיקרית של מתרגמי הספרות הגרמנית ושל מפיצייה להדגיש, לשמר ולהנציח את התו היהודי-הגרמני של התרבות הגרמנית, תוך סירוב לשלול ולהחרים את הגרמנית באשר היא גרמנית.

אחד הממצאים המרתקים של המחקר הוא שבעשור של רפובליקת ויימאר ובשנות השלטון הנאצי בגרמניה היתה הפריחה הגדולה ביותר של מלאכת התרגום מגרמנית לעברית בארץ ישראל. שירת הברבור של ההתאהבות היהודית בתרבות גרמניה מושרת – כך עולה מן הנתונים היבשים – דווקא בעת החורבן הנורא של ההתאהבות הזאת ושל היהדות האירופית עצמה. אותו עיכוב תמוה, אותו עיוורון זמני, אותו דיסוננס מוזר ביחסו של היישוב העברי אל מעשייה של גרמניה הנאצית, מקבל כאן ממדים חדשים. בשנות השלושים והארבעים ניתרגמו יותר ספרים גרמניים מאשר אי פעם בעבר, אולי בשל הבשלה מאוחרת מדי, אולי מכוחה האחרון של אהבה נכזבת, ואולי בכוונה מודעת לשמר בעופרת את הספרות היהודית-הגרמנית התמה לגווע. שם ירד החושך, וכאן המשיכו להוציא לאור, שם שרפו את היינה ואת בובר ואת פרויד ואת צווייג וכאן תרגמו ושיווקו אותם. ואילו את גתה

ושילר וגרים ובוש קראו שם וקראו גם כאן. לצד הסופרים היהודים והיינה המומר והאהוב המשיכו לקבל כאן כמה מאושיות הספרות הגרמנית הגבוהה והפופולרית. שנת 1942: יבול שיא של עשרים ותשעה ספרים, ובהם 'כנסת הרומנטיקה' של היינה ושירים של רילקה ו'הנשיא האינדיאני' של קרל מאי. שנת 1945: עשרים וחמישה כותרים, ובהם אדלברט פון שמיסו, גתה, הלדרלין. שנת 1947: לא פחות משלושים ושניים ספרים שתורגמו מגרמנית לעברית התפרסמו בשנה הזאת בארץ ישראל. רובם המכריע הם מפרי עטם של מחברים יהודים, מגרץ ועד איינשטיין, מוורפל ועד זגוס; ובכל זאת, גם רילקה ברשימה, גם 'שלושים וחמישה במאי' לקסטנר וגם 'טריטאן' לתומס מאן. ואולם, מכאן ואילך תתחיל הנפילה הגדולה, מכאן יהפוך הזרם לקילוח. כמה רהוטים ועזי־ביטוי הם הנתונים הביבליוגרפיים היבשים.

פרשנויותיה של שפי לנתונים הביבליוגרפיים באות לידי ביטוי חשוב במישור השני שצינתי בפתח הדברים – חקר ההשפעה התרבותית. יש בספר זה תרומה חשובה לחקר ההיסטוריה של הקבוצות שתיווכו בין התרבות הגרמנית לתרבות העברית הארצישראלית. לצד תפקידה של יהדות גרמניה בקשר הזה, בולטת מאוד תרומתם של יהודים מזרח אירופים. 'הדומיננטיות של יוצאי מזרח אירופה – מתרגמים ומו"לים כאחד – במפעל התרגום מגרמנית לעברית נראית חריגה על רקע הציפייה שבני כל קבוצה אתנית יביאו לתוך חברת המהגרים את תרבותם שלהם', כותבת שפי (עמ' 213). לפרקים כמעט נדמה שספרה היה יוצא נשכר מן הכותרת 'גרמנית בעברית במבטא גליצאי'.

כאן עולה מימד עמוק בחקר משולש־ההשפעות של מרכז אירופה, מזרח אירופה וארץ ישראל. התובנה שהציונים מרוסיה, מפולין ומרומניה לא ביקשו לייבא לכאן את תרבות מצאם בנוסח קולוניאלי־פשטני, כי אם לברוא כאן מרחב תרבותי מקורי, עשיר וסניטטי, עם יומרות אוניברסליסטיות והומניסטיות, היא עניין רב חשיבות. גם הסוציאליזם וגם ה'הומניזם הכללי', חרף חולשותיהם המוכרות, עודדו בארץ ישראל מהלך תרבותי שאולי אכן יש בו מן ה־*sui generis*. אם בבריטניה ובארצות הברית התקבלה התרבות הגרמנית מבעד למסגרים של אליטות גרמנופיליות ושל מהגרים גרמנים, הרי שבארץ ישראל היה תהליך ההשפעה התרבותית מורכב יותר, לא בינארי. יומרתה הפרומתאית של התרבות הציונית המוקדמת לברוא את עצמה (ואת העולם) מחדש היא שהניעה את יעקב פיכמן לתרגם את היינה, או את ישראל זמורה לתרגם את רילקה ואת ליבקנט. נעשה כאן מעשה שחרג מן ההולכה הפשוטה של טקסטים בין שתי תרבויות, ממניעים מסחריים או רגשיים או כוחניים. אנשי העט המזרח אירופים שקראו גרמנית וכתבו עברית ניסו לתווך כאן בין שתי אהבות ששתיהן היו פרי בחירה, למתוח גשרים בין שתי טריטוריות תרבותיות שעריסתם של המגשרים לא ניצבה עליהן.

המישור המתודולוגי השלישי הוא חקר התקבלותם של טקסטים בין תרבויות ולשונות בכלל. יש נטייה רווחת – ואולי אחראים לה חוקרי ספרות יותר מאשר היסטוריונים – להתבונן בהתקבלות לשונית־טקסטואלית אל תוך התרבות העברית כמי שמתבונן בתופעה ייחודית שאין בלתה, הד מחקרי ברור לתפיסת הציונות עצמה כמהלך היסטורי שאינו ברי־השוואה. מן התבנית הזאת חרגו מחקרים בעלי פן משווה חזק וברור, למשל מחקרים מאת גדעון טורי וזוהר שביט. ספרה של שפי מפלס דרך חדשה אל חקר ההתקבלות בהקשר העברי־הישראלי. שפי משתיתה מחקר התקבלות על מחקר־אורך ביבליוגרפי מקיף, ובזה כוחה. מחקרה דומה למגמה החדשה יחסית של מחקרי התקבלות והעברה (reception/transmission studies), המושתתים לאו דווקא על גישות תיאורטיות מטא־היסטוריות

שמקורן בתורת הספרות (reception theory, כפי שניתח אותה רוברט הולוב [Holub]), כי אם על עבודת שדה היסטורית מקפת.

בתחום ההתקבלות של טקסטים באירופה המודרנית המוקדמת, שכותבת שורות אלה עסקה בו, יש קווי דמיון עקרוניים בין מחקרה של שפי לעבודתו של ברנרד פביאן (Fabian), ולאחרונה של אנתוני גרפטון (Grafton) ואחרים, אף שהמחברת לא דנה בגישתם ולא מקדישה מקום לדיון עקרוני בתפיסות של מעבר והתקבלות בין לשונות ותרבויות. ואולם, הפרקטיקה מדברת בעד עצמה: ניכרת כאן תנופה של סינתזה, הפועלת מעבר למחקרים מונוגרפיים צרים, וגם שיבה (מבורכת, בעיניי) אל המחקר הביבליוגרפי-המו"לי-הטקסטואלי, שהוא ביסודו ובמיטבו מחקר פוזיטיביסטי, תוך עקיפת השאלות הפילוסופיות והמטא-היסטוריות הנוגעות בעצם האפשרות 'לתרגם', 'לקבל' ו'לקרוא'. במקום שאלות אלה שואלים ההיסטוריונים של ההתקבלות שאלות על הקף, על תפוצה, על המילייה המו"לי-הספרותי-הלמדני, על הספר כטובין וכנשא רעיונות וסמלים, על מלאכת התרגום עצמה, על קהלים, על רצנויות וציטוטים ופרפרוזות וסוגים אחרים של תהודה, על חיי מדף והישרדות ועל גלגולי נשמות אצל ספרים. כל אלה הן שאלות היסטוריות לעילא ולעילא.

במקימות אחדים בספר, ובעיקר בפרק הראשון, לוקה הדין בטון תקצירי וצפוף למדי. המאה ה'ט' נדחסת אל תוך עצמה, ותכופות נסמכת הכללה אחת על מראי מקום החובקים כמעט מאה שנים, בלא להבחין בין גישושי האמנציפציה בעידן נפוליאון לימי אחריתו של הרייך השני. הרומנטיקה הגרמנית, ולפעמים גם הנאורות הגרמנית, מתערבלות מעט זו בזו או נדחקות אל תוך 'הסער והפרץ'. הסקירה ההיסטורית על 'יהודי גרמניה ואירופה בתקופה זו לוקה בפערים ובקיטועים. אולי אין להניח בעיה זו לפתחה של המחברת ויש לייחס אותה למצאי המקורות, המצטיינים אמנם בעושר ובגיוון, אך טרם גובשו לכלל היסטוריה חברתית-תרבותית רציפה, המשרתת את צורכי המחקר של דורנו אנו.

לטעמי, הסתמכותה הכמעט-בלעדית של שפי על רשימות ביקורת בעיתונות כדי לשרטט במחקרה את מימד ה'התקבלות' מותירה קרקע רבה שטרם נחרשה. ההתקבלות של ספרות גרמנית בקרב קהל הקוראים העברי עשויה להיחשף גם באמצעות מקורות רבים אחרים, החל מציטוטים גלויים וסמויים בספרות, בשירה, במחזאות ובמסאות העברית בת התקופה, דרך תוכניות לימודים או רשומות בעלוני קיבוצים וכלה במערכים של 'פעולות' בתנועות הנוער. ואולם, אין בהערה זו כדי לפגום בערכו הרב של המחקר על שלושת רבדיו, ובפרט בתרומתו הביבליוגרפית ובפריסתה של תמונת התקבלות מורכבת ורב-דורית. 'גרמנית בעברית' מסמן את קווי האורך והרוחב לכל מחקר עתידי בתחום הזה, והוא עושה זאת בנדיבות וביסודיות.

פניה עוז-לצברגר

מספרות המוזקר

אסתר בנבסה ואהרון רודריג, יהודי ספרד בארצות הבלקן במאות החמש-עשרה-העשרים, תרגום: איה ברזיר, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"א, 303 עמ', ביב'ל, מפתח.

הספר עוסק ביהודים שנודדו לארצות הבלקן בעקבות גירוש ספרד ובביסוסם של מרכזיהם החדשים. המחברים גורסים כי ייחודן של קהילות המגורשים בבלקן נבע מהצלחתן לשמור על זהות ייחודית יהודית-היספנית מוגדרת. לעומת זאת במרכזים אחרים של יהודי ספרד, כמו בצפון מערב אירופה ובארצות המגרב, איבדו יהודי ספרד את ייחודם במרוצת השנים. המחברים דנים בנושאים שונים: הגירה והתיישבות באימפריה העות'מאנית, השתלבות בכלכלה המקומית, השפעת השינויים הפוליטיים והמדיניים על הקהילות היהודיות, התמודדות הקהילות עם המודרניזציה, עם ההשכלה, עם הציונות ועם השואה, ועוד. הספר הופיע לראשונה בצרפתית ב־1993 ובאנגלית ב־1995.

אברהם גרוסמן, חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי-הביניים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"א, 549 עמ', ביב'ל, מפתחות.

ספר מקיף ראשון על מעמדה של האישה היהודייה באירופה בימי-הביניים, 1000–1300. המחבר מלבן נושאים שונים בחיי הנשים היהודיות באירופה חרף מיעוט המקורות, שכן לא הגיע לידינו כל חיבור שכתבה אישה יהודייה בתקופה זו, ואף לא שרד חיבור העוסק במעמדה במשפחה ובתורה. פרקי הספר עוסקים בתדמית האישה בחברה היהודית, בגיל הנישואין, בשידוכין ואירוסין ונישואין, במעמדן הכלכלי של נשים ובחלקן בפרנסת המשפחה, בהשכלתן ובשיתופן בחיי הדת, בקידוש השם, באלימות כלפי נשים ובמעמדן של גרושות ואלמנות. המחבר מצביע הן על תמורות לטובה הן על תמורות לרעה שחלו במעמדן של הנשים היהודיות לאורך התקופה. הוא בוחן בכל נושא ונושא גם את המורשת התלמודית ואת המציאות בחברה הנוצרית והמוסלמית.

משה הלברטל, סתר וגילוי: הסוד וגבולותיו במסורת היהודית בימי הביניים, סדרת יריעות, ב: מסה, עיון ומחקר במדעי היהדות המשיקים למדעי הרוח והחברה הכלליים, עורכים אלחנן ריינר, ישראל תא-שמע וגדעון עפרת, הוצאת ארנה הס, ירושלים תשס"א, 104 עמ', ביב'ל, מפתחות.

המסה השנייה הרואה אור בסדרת יריעות, המוקדשת לזכרו של יצחק הס. המסה מבקשת לבחון את תופעת הסוד במסורת היהודית על הקשריה התרבותיים והחברתיים. המחבר סוקר את הרקע לתופעה במסורת הקבלית ובזוהר ומברר את הצידוק הפנימי לעצם קיומן של מסורות אוטוריות בעולם היהודי, את קיומן של תורות סוד בצד המסורת הרגילה, את היחסים בין תורות סוד שונות,

[ציון – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה סו (תשס"א)]